

Кочина О. С.

к.ю.н., доцент кафедри цивільного,
господарського права та процесу

ННІ права та соціальних технологій

Чернігівського національного технологічного університету

ПРИЧИННИЙ ЗВ'ЯЗОК ЯК УМОВА ВІДШКОДУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ (НЕМАЙНОВОЇ) ШКОДИ

Постановка проблеми. Для виникнення відповідальності за заподіяння моральної (немайнової) шкоди необхідно довести наявність всіх умов, які є обов'язковими для виникнення зобов'язання з компенсації моральної шкоди. Адже, як вказує О. П. Сергеев, сам факт порушення цивільних прав ще не свідчить про те, що потерпілому дійсно спричинена моральна шкода. Як і будь-яка інша шкода, моральна шкода повинна бути доведена потерпілим як по факту, так і за обсягом [11; с. 385].

Причинний зв'язок є тим елементом, який опосередковує зв'язок між діянням та наслідком, без наявності якого цивільно-правова відповідальність виникнути не може. Це викликає необхідність більш детального дослідження поняття, сутності та видів причинного зв'язку в цивільному праві.

Стан опрацювання. Питанню причинного зв'язку приділено достатньо увагу фахівцями різних галузей права. Зокрема варто відмітити дисертаційне дослідження Л. Д. Донської на тему «Причинний зв'язок у цивільному праві України» (2006 рік). Також дану проблему досліджували С. Д. Гринько, О. І. Клочков, В. І. Манукян, А. Т. Табунщиков та інші науковці.

Мета статті полягає в дослідженні теорії вчень про причинний зв'язок та їх придатність до застосування на практиці.

Виклад основного матеріалу. Однією з умов, яка необхідна для виникнення зобов'язання з компенсації моральної шкоди, є наявність причинного зв'язку між протиправною поведінкою та виникненням моральної шкоди.

Причинний зв'язок – категорія філософська. Нею позначається існуючі у природі і суспільства явища, серед яких одні виступають причиною, а інші – наслідком цих причин [13; с. 737]. Причинність є одним з основних концептуальних інструментів правового аналізу. В деяких випадках встановлення причинно-наслідкового зв'язку породжує розпливчатість і неоднозначність. Людина на вулиці, вчений, юрист, - всі можуть бути згодні з тим, що в певних випадках X викликано Y, а не Z. Але іноді погляди на розуміння причинного зв'язку різняться, піддаючи двозначності і неясності звичайне і правове тлумачення причини і наслідку [16]. Для уникнення помилок у встановленні істинних причинно-наслідкових зв'язків наукою розроблені відповідні теорії.

Варто зазначити, що в науці цивільного права з проблеми причинного зв'язку існує плюралізм концепцій. С. Д. Гринько [2; с. 67-71], Л. Д. Донська [5; с. 7-8], О. І. Клочков [6; с.69-70], А. Т. Табунщиков [12; с. 59-60] та інші виділяють такі три основні теорії вчень про причинний зв'язок, кожна з яких, базуючись на різних філософських концепціях, розглядає з більшою чи меншою повнотою і науковою обґрунтованістю проблему причинності у цивільному праві:

1) теорія прямого (безпосереднього) причинного зв'язку (*condicio sine qua non*) – причиною протиправного результату може служити будь-яка обставина, при відсутності якої результат не настав би;

2) теорія прямого і непрямого причинного зв'язку - протиправну поведінку особи можна вважати причиною настання результату тільки в тому випадку, коли вона прямо (безпосередньо) пов'язана з цим результатом, наявність непрямого (опосередкованого) причинного зв'язку між протиправною поведінкою особи і результатом, що настав, означає, що дана поведінка лежить за межами конкретного випадку, а отже, і за межами юридично значимого причинного зв'язку;

3) теорія необхідного і випадкового причинного зв'язку – дії людини лише тоді визнаються причиною даного результату, коли зв'язок цієї дії з даним

результатом є проявом «необхідності», «закономірності», а не носить характер «випадкового» ланцюга подій, випадкові результати знаходяться поза меж знань, і, відповідно, не повинні враховуватися правом;

4) теорія можливості і дійсності - одні факти створюють лише можливість настання протиправного результату, а інші перетворюють цю можливість у дійсність.

Це невичерпний перелік існуючих теорії причинно-наслідкового зв'язку, проте це ті, які в цивілістичній літературі зустрічаються найчастіше. Виникає запитання: яка ж з зазначених теорій є більш обґрунтованою та застосованою на практиці?

Судова практика базується на теорії прямого (безпосереднього) причинного зв'язку. Пленум Верховного суду України у п. 7 Постанови «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» від 31 березня 1995 року [10] зазначає, що заподіяна моральна (немайнова) шкода відшкодовується тій фізичній чи юридичній особі, права якої були безпосередньо порушені протиправними діями (бездіяльністю) інших осіб.

Деякі науковці (В. І. Бобрик [14; с. 423], Л. Д. Донська [5; с. 15], С. І. Шимон [9; с. 849]) також виступають прихильниками даної теорії як єдиної прийнятної концепції причинного зв'язку в цивільному праві.

На нашу думку, дана теорія є найбільш проста та зрозуміла. Але її можна застосовувати, коли причинний зв'язок легко проглядається і його не важко продемонструвати. Наприклад, сценічна обробка роману без згоди автора, оприлюднення чужого твору під своїм іменем, комерційний прокат виконання без згоди виконавця тощо. Тобто є конкретне діяння, яке спричинило відповідний наслідок.

Однак в ряді випадків обґрунтувати причинний зв'язок не просто. Наприклад, встановлення причинного зв'язку між оприлюдненням незавершеної книги без згоди автора і ДТП, яке сталося внаслідок неуважності, викликаного обуренням від порушення авторських прав. В таких ситуаціях науковці (О. І. Клочков [6; с. 69], В. І. Манукян [8; с. 52], А. Т. Табунщиков [12; с. 60]) пропонують застосовувати

теорію прямого і непрямого причинного зв'язку. Відповідно до даної теорії необхідно встановити, що саме є основною і дійсною (а не непрямую і випадковою) причиною [8; с. 52]. Адже різні явища можуть бути пов'язані один з одним не тільки як причина і наслідок, а тому є небезпека розгляду в якості причинно-наслідкових інших взаємозв'язків, які насправді не є такими [3**Ошибка! Источник ссылки не найден.**; с. 604]. Якщо в цей причинно-наслідковий ланцюг включені такі обставини, як наприклад, протиправна поведінка інших осіб, то неможливо говорити про безпосередній причинний зв'язок, а, отже, склад правопорушення, необхідний для виникнення відповідальності за спричинену моральну шкоду, буде відсутній [8; с. 52].

Л. Д. Донська звертає увагу на такий вид причинного зв'язку, при якому дія або бездіяльність однієї особи спричиняють чи обумовлюють поведінку іншої особи, діями чи бездіяльністю якої безпосередньо створюються наслідки, що мають цивільно-правове значення. У таких випадках причинний зв'язок між діями першої з названих осіб та цими наслідками також є наявним. Очевидно, опосередкований характер цього причинного зв'язку не позбавляє його цивільно-правового значення [5; с. 9].

В. І. Манукян зазначає, що поняття причинно-наслідкового зв'язку зазнає змін у зв'язку з розвитком економіки та технологій. В літературі з'явилася і розвивається теорія «створення умов для заподіяння шкоди» [8; с. 53]. Автором цієї концепції ще у 1999 році став професор Стенфордського університету Роберт Рабін. Він зазначав, що «створення умов для заподіяння шкоди» («enabling torts») – це ситуації, в яких відповідач «готує ґрунт» для правопорушення, але фактично не проводить незаконних дій [18]. Така концепція заподіяння шкоди дозволяє ускладнювати причинно-наслідкові зв'язки аж до «останньої» ланки, тобто до особи, з чієї недбалості був (міг бути) «запущений» механізм заподіяння шкоди [8; с. 53].

Аналіз іноземних досліджень з приводу практичного застосування даної теорії свідчать про те, що на початку ХХІ ст. суди не використовували поняттям «створення умов для вчинення правопорушень», частіше вони користувалися

традиційними концепціями [17]. Більш сучасні джерела демонструють, що суди все частіше, хоча як і раніше рідко, застосовують дану теорію [15].

В сфері порушення авторських та суміжних прав така теорія причинного зв'язку є особливо актуальною. В попередніх дослідженнях ми неодноразово вказували, що з розвитком науки і техніки, поширенням мережі Інтернет такі правопорушення як піратство, плагіат, свідомий обхід технічних засобів захисту авторського права і (або) суміжних прав стали глобальною проблемою третього тисячоліття [7; с. 80]. Всім зрозуміло, що вчинити дані незаконні дії можна здебільшого за допомогою сприяння інших осіб. Незаконне скачування музичних творів, фільмів, комп'ютерних програм, книг тощо може існувати лише при наявності сайтів, які надають таку можливість. Наявність спеціальних комп'ютерних програм, які дозволяють вільно користуватися документами, на яких стоїть контроль доступу, виготовлення спеціальних приладів, які дають змогу підроблювати знаки охорони авторських, безперечно сприяють вчиненню відповідних правопорушень. Отже, з метою боротьби з зазначеним явищем необхідно встановити відповідальність таких «підбурювачів» до вчинення інтелектуальних правопорушень.

Дослідивши вітчизняну судову практику щодо застосовності теорії «створення умов для заподіяння шкоди», можна з великою вірогідністю сказати, що вона відсутня. Проаналізувавши ряд справ з приводу незаконного скачування комп'ютерних програм, фільмів з сайтів фалобмінників [1], розміщення порнографічних матеріалів на таких сайтах [1] тощо, варто зазначити, що єдиним відповідачем в такого роду справах виступає безпосередній правопорушник, в жодній справі власників інтернет-ресурсів не було притягнуто до відповідальності. В Україні має бути встановлена відповідна практика, адже саме власник сайту має право і повинен проводити модерацию всієї інформації, яка проходить через його ресурс, оскільки людська правосвідомість не завжди знаходиться в правовому полі.

Висновки. Отже, в цивілістичній доктрині є чотири найбільш поширених теорій причинного зв'язку: теорія прямого (безпосереднього) причинного зв'язку, теорія прямого і непрямого причинного зв'язку, теорія необхідного і випадкового

причинного зв'язку, теорія можливості і дійсності. На нашу думку, найбільш прийнятною як в цивільному праві загалом, так і в сфері порушень авторських та суміжних прав є перша концепція. Але є такі ситуації, в яких причинний зв'язок не є настільки прямим і очевидним, тоді маємо скористатися іншими теоріями причинного зв'язку. При цьому Л. Д. Донська вірно зазначає, що при правозастосуванні можна використовувати виключно одну концепцію, бо різні концепції причинного зв'язку дають підстави для різних висновків про наявність чи відсутність причинного зв'язку. Різні концепції можна використовувати тільки тоді, коли вони за змістом є однаковими, а лише викладаються різними словами [5; с. 7].

В свою чергу суди мають переглянути своє відношення до теорії створення умов для заподіяння шкоди і притягати до відповідальності тих осіб, які своїми діями сприяли вчиненню правопорушень, на кшталт відповідальності організатора, підбурювача чи пособника в кримінальному праві.

Список використаних джерел

1. Вирок Новомосковського міськрайонного суду Дніпропетровської області по справі № 183/4108/15 від 11 квітня 2016 року [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/57201971>.

2. Вирок Шевченківського районного суду м. Запоріжжя по справі № 336/1209/13-к від 26 лютого 2013 року [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/29608881>.

3. Гражданское право. В 4 т. Т. 1 : Общая часть : учеб. для студентов вузов, обучающихся по направлению 521400 «Юриспруденция» и по специальности 021100 «Юриспруденция» / [Ем В.С. и др.] ; отв. ред. - Е. А. Суханов. - 3-е изд., перераб и доп. М. : Волтерс Клувер, - 2006. - 720 с.

4. Гринько С. Д. Причинно-наслідковий зв'язок як об'єктивна умова виникнення деліктних зобов'язань в Україні / С. Д. Гринько // Університетські наукові записки. - 2010. - № 2. - С. 66-78.

5. Донська Л. Д. Причинний зв'язок у цивільному праві України: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Л. Д. Донська ; Одеська національна юридична академія. - О., 2006. – 20 с.
6. Клочков А. В. Компенсация морального вреда как мера гражданско-правовой ответственности: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / А. В. Клочков. - Волгоград, 2004. – 168 с.
7. Кочина О. С. Піратство як один з найпоширеніших способів порушення авторських та суміжних прав / О. С. Кочина // Право і суспільство. – 2015. - № 5. Ч. 3 – С. 80-85.
8. Манукян В. И. Моральный вред: право, практика, опыт. – К.: Истина, 2008. – 288 с.
9. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України : у 2 т. – 4-те вид., перероб. і допов. / за ред. О. В. Дзери (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнєцової, В. В. Луця. – К.: Юрінком Інтер, 2011. – Т. II. – 1056 с.
10. Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 року № 4 [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/>.
11. Сергеев А. П. Право интеллектуальной собственности в Российской Федерации. Учебник. Издание второе, переработанное и дополненное. - М. : ПБОЮЛ Гриженко Е. М., - 2001. - 752 с.
12. Табунщиков А. Т. Компенсация морального вреда в гражданском законодательстве Российской Федерации: дис. канд. юрид. наук.: 12.00.03 / Табунщиков Андрей Тихонович. – СПб., 2005. – 150 с.
13. Цивільне право : підручник : у 2 т. / В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л. М. Баранова, А. Г. Бірюкова та ін. ; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. – 2-ге вид., переробл. та допов. - Х. : Право, 2014. - Т. 2. – 816 с.
14. Цивільне право України: Договірні та недоговірні зобов'язання: [підруч.] / С. С. Бичкова, І. А. Бірюков, Ю. О. Заїка та ін.; за заг. ред. С. С. Бичкової. – 3-тє вид., змін. та доповн. – К.: Алерта, 2014. – С. 496.

15. Farrell, Naima, Note, Accountability for Outsourced Torts: Expanding Brands' Duty of Care for Workplace Harms Committed Abroad, 44 GEO. J. INT'L L. 1491 (2013). – P. 1504.
16. Legal Theory Lexicon: Causation. July 26, 2009/ [Electronic resource] // Access: <http://lsolum.typepad.com/legaltheory/2009/07/legal-theory-lexicon-causation.html>.
17. M. Solan and John M. Darley Causation, contribution, and legal liability: an empirical study Lawrence. Law and contemporary problems. Vol. 64: No. 4. Autumn 2001. - P. 265.
18. Robert L. Rabin, Enabling Torts, 49 DEPAUL L. REV. 1999, p. 435-436.